

ЗА ОТНОШЕНИЕТО МЕЖДУ ЗАКОННА ЛИХВА, ДОГОВОРНА ЛИХВА И НЕУСТОЙКА ЗА ЗАБАВА ПРИ НЕИЗПЪЛНЕНИЕ НА ГРАЖДАНСКОПРАВНО ПАРИЧНО ЗАДЪЛЖЕНИЕ

Владислав Дацов¹

Резюме: Настоящата статия се фокусира върху лихвата като акцесорно вземане, зависимо от съществуването на друго (главно) право. Основният вид лихва, който е анализиран, е законната лихва, уредена в чл. 86 ЗЗД. Тази лихва е приложима във всички случаи, когато страните по правоотношението не са уговорили друг размер на лихвата за неизпълнение на парично задъл-

жение. Страните могат да постигнат съгласие, както за по-висок размер на лихвата (в който случай ще бъде налице неустойка за забава), така и за по-нисък. Статията изследва връзката между законната лихва и двата вида договорна такава.

Ключови думи: договорна лихва, законна лихва, неизпълнение на гражданскоправно задължение, неустойка за забава.

I. ВЪВЕДЕНИЕ

В настоящата статия е разгледан въпросът за отношението между законната лихва (уредена в чл. 86 ЗЗД), договорната лихва и неустойката за забава (уредена в чл. 92 ЗЗД) при неизпълнение на гражданскоправно парично задължение. Между мораторната (включително и законната) лихва и неустойката за забава има доста сходства, а понякога и пълно съвпадение, поради което е важно да се проведе разграничение между тях, за да се облекчи правоприлагането. Изложението започва с извеждането на определение на родовото понятие за „лихва“ и на видовото за „законна лихва“. Изследван е въпросът за отношението между неустойката за забава и т. нар. „наказателна лихва“. Накратко е обсъден проблемът за кумулацията на законната лихва и неустойката за забава. Разгледани са и двата възможни случая на конкуренция между договорна лихва (в по-нисък размер от законната) или неустойка (в по-висок размер от законната), от една страна, и законната лихва, от друга страна. Статията цели да провокира критичното юридическо мислене на своите читатели по обсъдените в нея въпроси.

¹ Асистент, д-р, катедра „Частноправни науки“, Юридически факултет на Университета за национално и световно стопанство (УНСС), ел. поща: vladislav.datsov@unwe.bg

II. ПРАВНА СЪЩНОСТ НА ЗАКОННАТА ЛИХВА ПО ЧЛ. 86 ЗЗД

Съгласно чл. 86, ал. 1, изр. 1 ЗЗД: „При неизпълнение на парично задължение длъжникът дължи обезщетение в размер на законната лихва от деня на забавата.“ Алинея 2 на същия член гласи: „Размерът на законната лихва се определя от Министерския съвет.“ Законната лихва намира приложение и в търговското право. Съгласно чл. 309а, ал. 1 ТЗ: „Когато кредиторът е изпълнил задълженията си, а длъжникът е в забава за плащане, ако не е уговорено друго, кредиторът има право на обезщетение в размер на законната лихва от деня на забавата, както и на обезщетение за разноси за събиране на вземането в размер на не по-малко от 80 лева, без да е необходима покана. Кредиторът може да търси обезщетение за действително претърпените вреди и направени разноси за събиране в по-висок размер съобразно общите правила.“ Чл. 309а, ал. 1 ТЗ препраща към уредбата на законната лихва, съдържаща се в чл. 86 ЗЗД. Никъде обаче законодателят не дава определение на термина „лихва“.

i. Правна същност на лихвата

В нито един нормативен акт не се съдържат общи правила за лихвите, т.е. тази материя не е кодифицирана. Според тълковния речник на думите в българския език лихвата има няколко значения: „1. Допълнителна сума, която се изплаща при използване на пари в заем и представлява процент от заема. 2. Такава сума, получавана срещу влагане на пари в банка или в спестовна каса.“² Макар посочените значения на термина „лихва“ да са с доста тясно приложение, а именно с оглед на договора за заем и договора за влог, могат да се изведат някои основни характеристики на лихвата. За тази цел следва да се приведат и аргументи, произтичащи от действащото законодателство.

На първо място, тя е парична престация. Въсщност лихвата има и по-широко приложно поле, тъй като в заем могат да бъдат предоставени и заместими вещи (например сол, брашно, картофи, яйца). Когато се уговори връщането на нещо допълнително, но от същия вид и качество като предоставеното в заем, налице би била лихва. Например с договора за заем едно лице прехвърля собствеността върху един килограм сол на друго лице, което се задължава писмено да върне килограм сол в рамките на един месец от сключването на договора заедно с по още сто грама сол за всеки десет дни от сключването на договора до изтичането на този едномесечен срок. Стоте грама сол над първоначално прехвърленото количество представляват лихва. Може да се обобщи, че лихвата е престация, която има за предмет пари или заместими вещи.

На второ място, задължението за лихва възниква, когато е налице друго задължение. Лихвата има акцесорен характер.³ Тя не може да съществува самостоятелно. Нещо повече, видът на главното задължение определя и задължението за лихва. Тя е процент, дробна част от главното задължение. Следователно ако главното задължение е парично, лихвата също

² Тълковен речник на българския език [online] [прегледан на 21.03.2024 г.] Достъпен на: <https://talkoven.onlinerechnik.com/duma/лихва>

³ Калайджиев, А. (2020). Облигационно право. Обща част, 8-мо изд. София: Изд. „Сиби“, 198-199. Рачев, Ф. (2003). Гражданско право. С образци на писмени защиты. София: Университетско издателство „Стопанство“, 367. Кожухаров, А. (2002). Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. Нова редакция и допълнения – Петко Попов. София: Изд. „Юриспрес“, 171. Апостолов, И. (1990). Облигационно право. Част първа. Общо учение за облигацията, Фототипно издание. София: Издателство на Българска академия на науките, 83-84.

би била парична, а ако е за прехвърляне на правото на собственост върху заместими вещи, то и лихвата ще бъде уговорена в същите вещи. Интересен е въпросът дали може да се уговори парична лихва за вземане, което няма паричен характер. Например по договор за заем се дължи връщането на картофи, а е уговорена парична лихва. Уредбата на лихвите в ЗЗД не е подробна, но доколкото я има, се отнася предимно до главно парично задължение и парично задължение за лихва, т.е. законодателят третира и двете вземания като еднородни. Могат да бъдат дадени следните примери: в чл. 61, ал. 1 ЗЗД лихвите се определят спрямо вземането за необходими и полезни разноски, сторени при воденето на чужда работа без пълномощие; в чл. 70, ал. 3 ЗЗД се говори за лихви върху лихвоносно парично задължение; в чл. 86, ал. 1 ЗЗД неизпълнението на парично задължение поражда задължение за плащане на законна лихва, чийто размер (съгласно чл. 86, ал. 2 ЗЗД) се определя от Министерския съвет като процент от главницата⁴; в чл. 143, ал. 1, изр. 2 ЗЗД лихвата се определя спрямо заплатените от поръчителя суми; в чл. 191, ал. 3 ЗЗД лихвата се определя спрямо платената от купувача сума, която последният е платил, за да избегне съдебно отстранение или за да освободи вещта от правата, които трети лица са имали върху нея; в чл. 200, ал. 3 ЗЗД лихвата се определя спрямо неплатената цена на вече предадената вещ, която дава плодове или други доходи; в чл. 364 ЗЗД лихвата се определя спрямо разноските, които съдружникът е направил във връзка с воденето на дружествените работи. Същевременно в някои случаи законодателят говори само за вземания и дължими лихви, но без да ограничава характера на вземанията до парични такива. Могат да бъдат дадени следните примери: в чл. 99, ал. 2 ЗЗД е предвидено прехвърленото вземане да премине от стария кредитор към новия такъв, заедно с изтеклите лихви, ако не е уговорено противното; в чл. 164, ал. 2 ЗЗД е уредено правото на кредитора да събира лихвите на заложеното вземане, но могат да бъдат залагани не само парични вземания; в чл. 240, ал. 2 ЗЗД се допуска уговарянето на лихва по договор за заем за потребление, без лихвата да се поставя в зависимост от обекта на договора (пари или заместими вещи) (но може да се постави и въпросът дали законодателят не е използвал термина лихва в смисъла на „възнаграждение“). Разпокъсаната правна уредба на лихвата и липсата на нормативно определение за нея създават предпоставки за разнопосочно правоприлагане. Няма причина да се отрече възможността страните по правоотношението да уговорят парична лихва и върху вземания с непаричен характер. Вярно е, че законодателят в някои случаи изрично е уредил връзката между лихвата и главното парично вземане така, че лихвата да се определя като част от последното. Това е обяснимо с оглед на обстоятелството, че значителна част от задълженията в гражданския и търговския оборот имат паричен характер. В други случаи се говори за лихва върху вземания без да се уточнява характерът им, т.е. законодателят не ги е ограничил само до парични такива. Не са налице и съображения в защита на обществения интерес, за да се отрече възможността да се уговори парична лихва върху непарично вземане. Именно поради липса на нормативна забрана и поради липса на по-висш интерес, който да се нуждае от закрила, следва да се приеме за допустимо уговарянето на парична лихва и за непарични вземания. Такова е и виждането на Александър Кожухаров, според когото: „Лихвата поначало се дължи във вещи, еднородни с тези, които съставляват предмет на главния дълг: лихвата на паричното за-

⁴ Съгласно член единствен, ал. 1 от Постановление № 426 на МС от 18.12.2014 г. за определяне размера на законната лихва по просрочени парични задължения: „Определя годишния размер на законната лихва за просрочени парични задължения в размер на основния лихвен процент на Българската народна банка в сила от 1 януари, съответно от 1 юли, на текущата година плюс 10 процентни пункта.“

*дължение са пари, а на задължението за заместима вещь – вещь от рода на дължимата. Това правило е диспозитивно и може да бъде изменено от страните*⁵

На трето място, най-често лихвата се определя като част (процент) от дължимото парично вземане⁶ (най-отчетливият пример в това отношение е чл. 86 ЗЗД). Както вече беше посочено обаче главното вземане може да няма паричен характер, а лихвата да има такъв, в който случай страните определят връзката между лихвата и главното вземане по взаимно съгласие.

На четвърто място, правото на лихва може да възникне по волята на страните по правоотношението или без тяхно изрично волеизявление по силата на правна норма, когато се осъществи предвиденият в хипотезата ѝ юридически факт. В първия случай се говори за договорна лихва. Например страните уговарят, че заемодателят има право на лихва в размер на един килограм банани месечно или тяхната парична равностойност, до връщането на дадените в заем на заемателя сто килограма банани. Във втория случай се говори за законна лихва. Например А продава на Б лекия си автомобил с писмен договор с нотариална заверка на подписите. Б трябва да плати цената в деня на прехвърлянето на собствеността, но не прави това. От този ден насетне ще се начислява законна лихва върху дължимата сума, макар че не е изрично уговорена между А и Б.

На пето място, вземането за лихва по правило има периодичен характер. Съгласно чл. 111, б. „в“ ЗЗД: „С изтичане на тригодишна давност се погасяват:... в) вземанията за наем, за лихви и за други периодични плащания“. Законодателят третира лихвата като периодично плащане и затова я скрепява с по-кратка погасителна давност (тригодишна). Ако лихвата е уговорена като еднократно платима сума или еднократна престация с непаричен характер, по-скоро няма да е налице лихва. Ако представлява възнаграждение, еднократно дължимата сума ще се погасява с общата петгодишна давност по чл. 110 ЗЗД, а ако представлява обезщетение или неустойка за неизпълнен договор – с кратката тригодишна давност по чл. 111, б. „б“ ЗЗД. И в двата случая обаче няма да има характера на лихва.⁷ Що се отнася до съдържанието на понятието „периодично плащане“, то е изяснено в **Тълкувателно решение № 3/2011 г., постановено на 18 май 2012 г. от ОСГТК на ВКС:** „Понятието „периодични плащания“ по смисъла на чл. 111, б. „в“ от Закона за задълженията и договорите се характеризира с изпълнение на повтарящи се задължения за предаване на пари или други заместими вещи, имащи единен правопораждащ факт, чийто падеж настъпва през предварително определени интервали от време, а размерите на плащанията са изначално определени или определяеми, без да е необходимо периодите да са равни и плащанията да са еднакви.“

Може да се обобщи, че лихвата е периодично (и акцесорно) право на вземане, чието съществуване е подчинено на съществуването на друго (главно) вземане и произтича от волята на страните по правоотношението или от друг юридически факт, който е предвиден в хипотезата на правната норма. Обикновено лихвата и главното задължение имат паричен характер и лихвата се определя като част (процент) от главното задължение, но това не е задължително.

⁵ Кожухаров, А. Цит. съч., 170.

⁶ Апостолов, И. Цит. съч., 82.

⁷ Обратното виждане поддържа Поля Голева, според която лихвата може да се уговори и като еднократно платима сума. Вж. Голева, П. (2015). Облигационно право. София: Изд. „Нова звезда“, 95. Ангел Калайджиев също посочва, че страните могат да уговорят еднократно простиране на лихвата. Вж. Калайджиев, А. Цит. съч., 199.

ii. Законна лихва

След като бе изяснено съдържанието на родовото понятие за лихва, следва да се даде правна характеристика на видовото понятие за законна лихва.

На първо място, законната лихва винаги има паричен характер, както и главното задължение, поради чието изпълнение възниква. Това означава, че ако главното вземане няма паричен характер, върху него няма да се дължи законна лихва.⁸

На второ място, законната лихва се определя като част от главното задължение. Тази част се определя с нормативен акт. Съгласно член единствен, ал. 1 от Постановление № 426 на МС от 18.12.2014 г. за определяне размера на законната лихва по просрочени парични задължения Министерският съвет: *„Определя годишния размер на законната лихва за просрочени парични задължения в размер на основния лихвен процент на Българската народна банка в сила от 1 януари, съответно от 1 юли, на текущата година плюс 10 процентни пункта.“*

На трето място, законната лихва намира приложение във всички случаи, когато страните по правоотношението не са се споразумели за нещо друго.⁹ Тъй като правилото, съдържащо се в разпоредбата на чл. 86, ал. 1 ЗЗД, е диспозитивно¹⁰, страните могат да се отклонят от него. Те могат да уговорят да не се дължи никаква лихва. Могат да уговорят да се дължи лихва, по-ниска от законната, а могат да уговорят и по-висока от законната лихва. Ако не са уговорили нищо обаче, ще се начислява законната лихва.

На четвърто място, законната лихва е лихва за забава (мораторна лихва). Тя се дължи, защото длъжникът не е изпълнил в срок своето парично задължение и лихвата служи за обезщетение на кредитора за паричните средства, с които не може да разполага вследствие на неизпълнението. Няма значение нито какъв е размерът на неизпълнената част от главното парично задължение, нито дали е налице пълно или частично неизпълнение. Размерът на претърпените вреди не е необходимо да се доказва от кредитора, тъй като законодателят е приел, че са равни на законната лихва. Ако действително претърпените вследствие на неизпълнението вреди са в по-висок размер, кредиторът има право на иск за тях (чл. 86, ал. 1, изр. 2 ЗЗД).

Може да се обобщи, че **законната лихва е парична лихва за забава (мораторна лихва), която се определя като установен с нормативен акт процент от неизпълненото главно парично задължение и която намира приложение във всички случаи, в които страните не са уговорили друг размер на лихвата за забава.**

III. НЕУСТОЙКА ЗА ЗАБАВА И НАКАЗАТЕЛНА ЛИХВА

Правната уредба на неустойката се съдържа в чл. 92, ал. 1 и 2 ЗЗД: *„(1) Неустойката обезпечава изпълнението на задължението и служи като обезщетение за вредите от неизпълнението, без да е нужно те да се доказват. Кредиторът може да иска обезщетение и за по-големи вреди. (2) Ако неустойката е прекомерно голяма в сравнение с претърпени-*

⁸ В този смисъл са и мотивите към решение № 180 от 12.02.2018 г. по т. д. № 2514 / 2016 г. на Върховен касационен съд, 2-ро търг. отделение.

⁹ В този смисъл са и мотивите към решение № 418 от 10.05.2007 г. по т. д. № 88/2007 г., Търговска колегия, II т. о. на ВКС, докладчик – съдия Лидия Иванова.

¹⁰ Голева, П. Цит. съч., 98. Калайджиев, А. Цит. съч., 415-416. В този смисъл са и мотивите към решение № 50112 от 06.01.2023 г. по т. д. № 2499 / 2019 г. на Върховен касационен съд, 2-ро търг. отделение.

те вреди или ако задължението е изпълнено неправилно или отчасти, съдът може да намали нейния размер.“ Единственото изключение от правилата, съдържащи се в чл. 92, ал. 2 ЗЗД, в търговското право се отнася до невъзможността на съда да намалява поради прекомерност неустойката, дължима по търговска сделка, сключена между търговци (чл. 309 ТЗ). Неустойката винаги се договоря между страните. Законна неустойка няма¹¹. Неустойката може да се уговори за всички форми на неизпълнение – за пълно неизпълнение, за неизпълнение в срок, за частично неизпълнение, за неизпълнение в качествено отношение.¹² Неустойката може да се уговори като фиксирана сума, платима еднократно, но може и да се дължи периодично. Може и да няма изобщо паричен характер. В някои договори се уговаря „наказателна лихва“, която по същество представлява лихва за забава – за неизпълнение на задължение в срок. След като лихвата е периодично (и акцесорно) право на вземане, чието съществуване е подчинено на съществуването на друго (главно) вземане и може да произтича от волята на страните по правоотношението, то тя може да бъде уговорена и за неизпълнение в срок – мораторна лихва. Но и неустойката има акцесорен характер – действителността на неустоечната клауза зависи от съществуването на друго (главно) действително задължение.¹³ Неустойката също може да бъде уговорена като периодично задължение и може да служи за обезщетение за забавеното изпълнение. В такъв случай се поставя въпросът каква е разликата между неустойка за забава и уговорена лихва за забава?

Отговорът на горния въпрос се предпоставя от уредбата, съдържаща се в чл. 86, ал. 1 ЗЗД, и от правилото, съдържащо се в чл. 92, ал. 2 ЗЗД. Законната лихва е парична лихва за забавено изпълнение на парично задължение. Тя се дължи, ако не е уговорено друго между страните по правоотношението. Именно защото е автоматично приложима и размерът ѝ се определя с подзаконов нормативен акт въз основа и в изпълнение на закона, нейният размер не може да бъде намален от съда. Както вече бе посочено, правната норма, съдържаща се в чл. 86, ал. 1 ЗЗД, е диспозитивна и страните могат да се отклонят от нея. Те могат да уговорят, както по-висок, така и по-нисък размер на дължимата лихва в случай на неизпълнение на парично задължение, което е част от съдържанието на правоотношението между тях. По аргумент от по-силното основание, след като законната лихва не може да бъде намалена от съда, то и уговорената в по-нисък от нея размер лихва също няма да може да бъде намалена от съда. Тя не може да бъде и нищожна поради противоречие с добрите нрави на основание чл. 26, ал. 1, предл. 3 ЗЗД, тъй като ще бъде по-малка от онази лихва, която законодателят счита за допустима и автоматично приложима в отношенията между субектите на правоотношението. Не така обаче стои въпросът с уговорена лихва в размер, по-висок от този на законната лихва. Ако законодателят смята размера на законната лихва за оправдан в отношенията между страните по правоотношението и за приложим във всички случаи на забавено изпълнение на парично задължение, когато друго не е уговорено, то за лихва в по-висок размер едва ли може да се твърди същото. Всъщност така уговорената лихва може да бъде във всякакъв размер, тъй като в българското законодателство не се съдържа максимален размер на лихвите, до който договарянето им е допустимо. Вярно е, че съгласно чл. 10, ал. 2 ЗЗД: „Лихви могат да се уговарят до размер, определен от Министерския съвет. Ако уговореният размер е по-голям, той се намалява по право до този размер.“ Както правилно се посочва в мотивите към решение № 1095 от 23.12.1999 г. по гр. д. № 611/99 г.,

¹¹ Според Георги Боянов законната лихва по чл. 86 ЗЗД има характера на законна неустойка. Вж. Боянов, Г. (2011). Основни на гражданското право. Нова редакция – Гергана Боянова. София: Изд. „Авалон пбблишинг“, 281.

¹² Боянов, Г. Цит. съч., 281. Калайджиев, А. Цит. съч., 422. Торманов, З. (2020). Договорът. Практическо ръководство за търговски и граждански договори. София: Изд. „Сибир“, 159.

¹³ Боянов, Г. Цит. съч., 280. Калайджиев, А. Цит. съч., 425-426.

П г. о. на Върховен касационен съд на РБ, ВКС, докладчик съдията Борислав Белазелков, обаче: „С ПМС № 72 от 08.04.1994 г. ... е определен само размерът на законната лихва. Със заключителната разпоредба § 1 е отменено РМС № 1238 от 25.06.1951 г. ... за определяне на максималния процент на договорните лихви... , без да бъде определен нов максимален размер на договорната лихва. По действащото българско право максималният размер на договорната лихва е ограничен единствено от чл. 9 ЗЗД, съгласно който страните могат свободно да определят съдържанието на договора, доколкото то не противоречи на добрите нрави.“ С други думи, над законната лихва страните изглежда могат да договорят всякаква лихва, стига тя да не противоречи на добрите нрави. Те дори могат да използват размера на законната лихва като основа, върху която да определят по-високия размер на договорната лихва (например да уговорят, че при забавено изпълнение ще се дължи законната лихва по чл. 86 ЗЗД плюс 3 /три/ процентни пункта). Но ако се приеме, че при уговарянето на такава лихва съдът може да се произнесе само по въпроса за нищожността ѝ на основание чл. 26, ал. 1, предл. 3 ЗЗД, няма ли да се стигне до заобикаляне на правилото, съдържащо се в чл. 92, ал. 2, предл. 1 ЗЗД? Вече беше посочено, че и неустойката, и лихвата за забава могат да бъдат уговорени за неизпълнение на парично задължение, могат да имат паричен, периодичен и акцесорен характер и да са определени по един и същ начин (като процент от дължимата, но неплатена сума). Би ли било справедливо длъжникът да може да направи възражение пред съда за прекомерност на неустоечната клауза, но не и на клаузата за лихва, при положение, че съдържанието на двете клаузи е идентично? Положителният отговор би означавал да се допусне заобикалянето на правилото, уредено в чл. 92, ал. 2, предл. 1 ЗЗД, с простото наименуване на съглашението или договорната клауза „лихва“ наместо „неустойка“. Едва ли такава е била волята на законодателя, когато е въвеждал правната норма, съдържаща се в чл. 92, ал. 2, предл. 1 ЗЗД, и едва ли подобен извод би бил в съответствие с основния гражданскоправен принцип на справедливостта.¹⁴

Поради гореизложените съображения и по отношение на договорната „лихва за забава“ (или „наказателна лихва“) над размера на законната такава следва да се прилагат правилата за неустойката. Затова се предлага следното решение. **Страните могат да договорят свободно лихва за забава на изпълнението на парично задължение и под размера на законната такава, уредена в чл. 86, ал. 1 и 2 ЗЗД. Ако не е уговорена лихва за забава, в отношенията между страните ще се приложи законната лихва. Когато страните уговорят „лихва за забава“ над размера на законната лихва, уговорената „лихва“ има характера на неустойка за забавено изпълнение на парично задължение. Съдът може да преценява не само дали договорната клауза е нищожна поради противоречие с добрите нрави (чл. 26, ал. 1, предл. 3 ЗЗД), но може и да я намали поради прекомерност.**

IV. КУМУЛАЦИЯ НА ЗАКОННАТА ЛИХВА И НЕУСТОЙКАТА ЗА ЗАБАВА

i. Становища в правната доктрина

Ангел Калайджиев посочва, че: „Кумулирането на законна лихва и мораторна неустойка следва да е допустимо и за вредите, които се покриват от законната мораторна неустойка, когато това е уговорено.“¹⁵ Според автора е принципно допустимо да се уго-

¹⁴ За принципа на справедливостта вж. Дацов, В. (2021). Правна специфика на гражданскоправното задължение. Съвременно право, № 2, 71.

¹⁵ Калайджиев, А. Цит. съч., 416.

варя както лихва върху неустойка, така и неустойка върху лихва, поради диспозитивния характер на нормите, които уреждат неустойката. Ангел Калайджиев счита, че в тези случаи не трябва да се заобикаля забраната за анатоцизъм, уредена в чл. 10, ал. 3 ЗЗД, като посочва, че между търговци анатоцизмът е допустим, ако е уговорен.¹⁶

Поля Голева излага различни правни становища, застъпвани в съдебната и арбитражната практика. Авторът посочва арбитражна практика на Арбитражния съд при Българската търговско-промишлена палата, според която: „Доколкото неустойката е вид обезщетение, върху нея може да се начислява законна лихва от момента на изискуемостта ѝ. Това е валидно обаче само за ... или за неустойка за забава, ако е уговорена горна граница. След достигане на максималния ѝ размер неустойката става дължима парична сума и върху нея започва да се начислява законна лихва до момента на окончателното ѝ плащане. Правното основание за това е чл. 86, ал. 1 ЗЗД.“¹⁷

ii. Съдебна практика

Съдебната практика се ориентира към недопустимостта на кумулацията на законна лихва и неустойка за забава. Съгласно мотивите към **решение № 65 от 16.07.2012 г., постановено по търг. д. № 333 по описа на ВКС, ТК, II отд. за 2011 г.**: „Съобразно разпоредбата на чл. 86, ал. 1 ЗЗД при неизпълнение на парично задължение, длъжникът дължи обезщетение в размер на законната лихва от деня на забавата, като за действително претърпени вреди в по-висок размер кредиторът може да иска обезщетение съобразно общите правила. Съгласно чл. 92, ал. 1 ЗЗД неустойката обезпечава изпълнението на задължението и служи като обезщетение за вредите от неизпълнението, без да е нужно те да се доказват, като кредиторът може да иска обезщетение и за по-големи вреди. Посочените две разпоредби уреждат обезщетяване на вредите от неизпълнение на парично задължение, като в двата случая настъпването на вредата се предполага и не следва да бъде доказвана. При неустойката размерът е определен от страните, докато при обезщетението по чл. 86, ал. 1 ЗЗД размерът е определен от законодателя. Разпоредбата на чл. 86 ЗЗД намира приложение, когато между страните не е уговорено друго. Когато е уговорена неустойка за забавено изпълнение на парично задължение, е недопустимо кумулирането ѝ с лихва за забавено изпълнение на паричното задължение, тъй като длъжникът би понесъл две гражданскоправни санкции за едно и също неизпълнение, а кредиторът би получил две обезщетения за едни и същи вреди, резултат от забавата.“ Съгласно мотивите към **решение № 68 от 09.07.2012 г. по търг. д. № 450/2011 г. на Върховен касационен съд**: „Законодателното разрешение отговорността при неизпълнение да не е ограничена до размера на уговорената неустойка, а кредиторът да има право да претендира и обезщетение за по-големи вреди, обуславя извод, че уговорената в договора неустойка за забава принципно не изключва възможността на кредитора да претендира обезщетение по чл. 86, ал. 1 ЗЗД в размер на законната лихва вместо договорната неустойка или над нейния размер. В този смисъл са изложени съображения в мотивите на Решение № 230/13.07.2011 г. по т. д. № 1088/2009 г. на ВКС, ТК, II отд., постановено по реда на чл. 290 ГПК. Единствено е недопустимо да се претендират както обезщетението по чл. 86, ал. 1 ЗЗД в размер на неустойката, така и договорната мораторна неустойка за едно и също неизпълнение.“

¹⁶ Пак там, 434-435.

¹⁷ Голева, П. Цит. съч., 202-203.

iii. Забрана за кумулация

Както вече беше аргументирано, законната лихва и неустойката за забава не просто изпълняват една и съща функция, но могат и да съвпадат по съдържание. Законната лихва се прилага само ако друго не е уговорено между страните. Когато е уговорена по-ниска лихва или по-висока неустойка, приложение ще намерят те, а не законната лихва. Не може само заради терминологичната разлика между законна лихва и неустойка за забава да се допусне тяхното кумулиране. Така би се постигнал неприемливият резултат за едно и също задължение едно и също лице да плаща две обезщетения за забава, които ще се начисляват едновременно и по характера си ще бъдат идентични.

V. КОНКУРЕНЦИЯ НА ПРАВА: ЗАКОННА ЛИХВА И НЕУСТОЙКА В ПО-ВИСОК РАЗМЕР; ЗАКОННА ЛИХВА И УГОВОРЕНА ЛИХВА В ПО-НИСЪК РАЗМЕР.

i. Конкуренция между законна лихва и неустойка за забава

Следва да се отбележи, че дори и да е уговорена неустойка за забава, надхвърляща законната лихва, кредиторът може да търси законната лихва вместо неустойката¹⁸, тъй като по този начин не се накърняват права на длъжника, нито се засяга обществен интерес. Напротив, длъжникът се поставя в по-благоприятен от договорения режим. Затова не съществува разумен довод да се задължи кредиторът или да търси договорената неустойка, или да трябва да доказва вредите си по общия ред.

ii. Конкуренция между законна лихва и уговорена лихва в по-нисък размер

Ако страните са уговорили лихва за забава, по-ниска от законната, кредиторът не може да търси законната, защото така би нарушил договора, а с това би се накърнило и правото на длъжника, който знае до какъв размер може да нарасне задължението му в случай на неизпълнение. А и по този начин (претендиране на законната лихва, когато е по-висока от договорената) би се стигнало до едностранно изменение на договора от страна на кредитора. Както вече беше посочено, с договарянето на размер на лихвата, различен от този на законната лихва, страните по договора дерогират приложението на правилата за законната лихва в случай на забавено изпълнение на парично задължение (правилото на чл. 86, ал. 1 ЗЗД е диспозитивно). Дори и лихвата, по-ниска от законната, да е наименувана от страните „неустойка“, горните изводи не се разколебават. Ако кредиторът предяви иск за законната лихва, при уговорена по-ниска лихва за забава, то за разликата между размера на договорената и законната лихва ще трябва да проведе пълно и главно доказване. Тази разлика биха се явявали вреди, които надхвърлят договореното между страните, и на общо основание (и по аргумент от чл. 86, ал. 1, изр. 2 и чл. 92, ал. 1, изр. 2 ЗЗД) тези вреди трябва да се претендират и докажат.¹⁹ Впрочем при систематичното тълкуване на правилата, съдържащи се в чл.

¹⁸ В този смисъл са и мотивите към решение № 68 от 09.07.2012 г., постановено по т. д. № 450 по описа на ВКС, ТК, I отд. за 2011 г.

¹⁹ В обратен смисъл като че ли са мотивите към решение № 120 от 20.06.2017 г. по т. д. № 1032 / 2016 г. на Върховен касационен съд, 1-во търг. отделение.

86, ал. 1, изр. 2 и чл. 92, ал. 1, изр. 2 ЗЗД може да се изведе законодателната концепция, че за всяка претенция за вреди, които надхвърлят уговорената от страните лихва или неустойка за забава, а когато такива не са уговорени – законната лихва, кредиторът следва да предяви отделен иск.

VI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Може да се обобщи, че ако не е уговорено обезщетение за забава за плащането на парично задължение, приложение ще намери законната лихва. Ако обаче между страните по облигационното задължение е уговорена лихва за забава, по-ниска от законната, или мораторна неустойка, по-висока от законната лихва (и понякога наричана в практиката „наказателна лихва“), ще се приложи изключително договореното между страните. Кумулация между договорна лихва или неустойка, от една страна, и законна лихва, от друга, е недопустима, тъй като, първо, характерът, съдържанието и социалната функция и на трите акцесорни вземания са едни и същи, и второ, би се постигнал несправедливият резултат паричното задължение на длъжника да се увеличи прекомерно. Когато страните са уговорили лихва, по-ниска от законната, кредиторът може да иска законната лихва, но за разликата между договорната и законната лихва трябва да проведе пълно и главно доказване. Когато страните са договорили мораторна неустойка, кредиторът може да иска законната лихва, тъй като нейният размер е по-нисък от договорения на неустойката и длъжникът се поставя в по-благоприятно положение от произтичащото от договора. Изводите, до които се достига в настоящата статия, отразяват вижданията на автора и без да претендират за безспорност или безалтернативност.

Библиография

- Апостолов, И. (1990). *Облигационно право. Част първа. Общо учение за облигацията, Фототипно издание*. София: Издателство на Българска академия на науките
- Боянов, Г. (2011). *Основи на гражданското право. Нова редакция – Гергана Боянова*. София: Изд. „Авалон пбблишинг“
- Голева, П. (2015). *Облигационно право*. София: Изд. „Нова звезда“
- Дацов, В. (2021). Правна специфика на гражданскоправното задължение. *Съвременно право*, № 2
- Калайджиев, А. (2020). *Облигационно право. Обща част, 8-мо изд.* София: Изд. „Сиби“
- Кожухаров, А. (2002). *Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. Нова редакция и допълнения – Петко Попов*. София: Изд. „Юриспрес“
- Рачев, Ф. (2003). *Гражданско право. С образци на писмени защиты*. София: Университетско издателство „Стопанство“
- Торманов, З. (2020). *Договорът. Практическо ръководство за търговски и граждански договори*. София: Изд. „Сиби“

ON THE RELATION BETWEEN THE LEGAL INTEREST, THE CONTRACTUAL INTEREST AND THE DEFAULT FOR DELAY IN CASE OF NON-FULFILMENT OF A CIVIL PECUNIARY OBLIGATION

Vladislav Datsov²⁰

Abstract: The present article focuses on the interest as an accessory right dependent on the existence of another (principal) right. The main type of interest analyzed is the legal interest which is established in art. 86 of the Obligations and Contracts Act. This interest is applicable in all cases when the parties to a legal relation have not agreed on another size of the interest for non-fulfilment of a civil pecuniary obligation.

The parties may agree on either a higher interest (in which case there will be a default for delay), or on a lower one. The article studies the relationship between the legal interest and the two types of contractual compensations.

Keywords: contractual interest, default for delay, legal interest, non-fulfilment of a civil obligation.

²⁰ Assistant Prof. PhD, Private Law Department, Faculty of Law of The University of National and World Economy /UNWE/, email: vladislav.datsov@unwe.bg